

2. MĘSTWO I ODWAGA W CODZIENNOŚCI

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Męstwo (*andreia*) dotyczy całego człowieka, wyraża jego naturę; to siła umysłu, aby stawić czoła niebezpieczeństwu lub trudnościom. Odwaga z kolei to cecha, która pozwala zmierzyć się z realnym niebezpieczeństwem czy zagrożeniem fizycznym. Główna różnica między męstwem a odwagą polega na tym, że męstwo odnosi się do jakości mentalnej, ogólnej postawy człowieka, podczas gdy odwaga oznacza, iż istnieje prawdziwe niebezpieczeństwo, dotyczy konkretnych działań¹.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny i duchowy.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Wychowanie do pozostawania wiernym wyznawanym przez siebie wartościom i odwaga stawiania w obronie słabszych.

1 R. Kozłowski, *O męznym zachowaniu się wobec bytu*, w: *Elzenberg - tradycja i współczesność*, red. W. Tyburski, R. Wiśniewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009, s. 253.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie postawy odznaczającej się siłą duchową, która pozwala w sytuacjach trudnych wybierać najwyższe dobro, ocalić zagrożone wartości, pozostać wiernym temu, co ważne.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Różnica między odwagą a męstwem.
- Czym jest męstwo?
- Z tchórza do bohatera.
- Czy każdy może być odważny?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Znajomość zasad postępowania przyjętych w danym środowisku, odzwierciedlających moralność grupy.
- Troska o najsłabszych wyraża się w męznym przeciwstawieniu się dyskryminacji i prześladowaniu.
- W postępowaniu należy kierować się wspaniałomyślnością, uczciwością i bezinteresownością.

→ ZASADY

- Przestrzegam zasad panujących w szkole i odważnie zwracam uwagę moim kolegom, gdy je łamią.
- Wykazuję się męstwem w codziennym życiu, stając w obronie najsłabszych.
- Odważnie mówię o swoich poglądach i szanuję poglądy innych.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Doświadczenie miłości i poczucia bezpieczeństwa w rodzinie pozwala młodemu człowiekowi odważnie stawiać czoło codziennym przeciwnościom.
- Związki emocjonalne w rodzinie sprzyjają kształtowaniu się empatii u młodzieży.
- Wierność wyznawanym zasadom i odważne przeciwstawianie się niesprawiedliwościom społecznym kształtuje w synu/córce charakter i jest przykładem właściwego postępowania.

→ ZASADY

- Mam czas na rozmowę z dorastającym synem/córką na ważne tematy.
- Sprzeciwiam się niesprawiedliwości społecznej i staję w obronie słabszych.

- Dbam o to by dom rodzinny był dla młodego człowieka azylem; zapewniam mu poczucie bezpieczeństwa.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Szkoła jest miejscem tworzenia się relacji międzyludzkich, dlatego należy dbać o to by atmosfera w niej panująca była życzliwa i otwarta na potrzeby wszystkich uczniów.
- Szkoła nie tylko uczy, ale przede wszystkim wychowuje i kształtuje charakter młodego człowieka.
- Należy przestrzegać wartości będących podstawą przyjętych w danej społeczności norm etycznych.

→ ZASADY

- Dbam o to, by relacje między uczniami w klasie i w szkole były życzliwe.
- Unikam pochopnej i powierzchownej oceny uczniów, starając się zrozumieć ich motywacje.
- Odważnie przeciwstawiam się dyskryminacji i niewłaściwym zachowaniom.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie w zeszytach lub na kartkach spisują fikcyjny wywiad przeprowadzony z wybranym bohaterem literackim lub filmowym, który ich zdaniem wykazał się męstwem i odwagą w codzienności. Na tę samodzielną pracę uczniowie dostają piętnaście minut. Następnie każdy z uczniów odczytuje swój wywiad. W swobodnej dyskusji młodzież rozmawia na temat cech jakie musi mieć osoba zdolna do odważnych czynów. Wybrany uczeń spisuje na tablicy najważniejsze zdaniem klasy cechy takiej osoby. W domu uczniowie mają za zadanie napisać kartkę z pamiętnika wybranego bohatera.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

W młodzieży kształtuje się empatia, która z kolei pozwala na męstwo i odwagę w codzienności. Wzrasta zainteresowanie sprawami innych, co ułatwia dialog z drugim człowiekiem i otwiera na kontakty interpersonalne. Młodzież traktuje siebie z szacunkiem. Ma odwagę do wyrażania własnego zdania i bronienia go. W sytuacjach wymagających reakcji potrafi wstawić się za prześladowanymi uczniami.

1.10. ZAGROŻENIA

Młodzież nie odczuwa więzi między sobą i nie tworzy relacji interpersonalnych. Zamyka się w swoim świecie i unika kontaktu z rówieśnikami. Nie ma odwagi wyrazić swojego zdania przed grupą; unika konfrontacji. To może prowadzić do coraz częściej pojawiającej się wśród młodzieży depresji, a także alienacji.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

ILIADA

„Ach! – rzecz – już boskiego nie ujdę wyroku!
Mniemałem, że mi z brata jest pomoc niepodła:
On za murami siedzi, mnie Pallada zwiódła.
Nie masz żadnej ucieczki, już mi umrzeć trzeba,
Musi spełnić się wola Zeusa i Feba.
Nieraz mię jednak dawniej zbawiły te bogi,
Dziś chcą, by się uścił na mnie wyrok srogi.
Lecz nie dokaże wyrok, bym nikczemnie zginął;
Spełnię czyn, którym będę w późne wieki słynął”.

Tak się rycerz w szlachetnym czuciu ubezpiecza.
Wraz dobywszy ciężkiego i ostrego miecza,

Leci śmiało wielkimi na Achila kroki.
 Jak orzeł wyniesiony nad górne obłoki
 Z chmury spada na pole, a gorąco pragnie
 Drżącego wziąć zająca albo młode jagnię:
 Tak Hektor z mieczem w ręku na Achila wpada.
 Ten nawzajem, a strasznie w sercu się rozjada.
 Cały Hefajsta cudnym puklerzem okryty,
 Na głowie blask się świeci czworoczubnej kity,
 Groźnie ją wstrząsa; włosy na kształt błyskawicy
 Jaśniej, pływające na wierzchu przyłbicy.
 A jak, gdy ziemię w czarnych cieniach noc zagrzebie,
 Hesper swym blaskiem gwiazdy przygasza na niebie:
 Tak od ostrza Achila dzidy blask przerażał.
 Wstrząsał on długi pocisk, a pilnie uważał,
 Którędy by Hektora dosięgł dzidą swoją.
 Hektor cały Patrokla okryty był zbroją,
 Mała tylko część gardła jego odstoniona,
 Gdzie kość połączy miękką szyję i ramiona,
 Lecz tędy duch żywotny najłatwiej wychodzi.
 W to miejsce grotem Pelid zapalony godzi.

↑ Homer, *Iliada*, tłum. F.K. Dmochowski, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019, s. 243.

KOMENTARZ

Opowieść Homera o wojnie trojańskiej jest najśłynniejszym starożytnym eposem. W tradycji literackiej jest uznawana za wzór tego gatunku. *Iliada* składa się z 24 ksiąg, a fabuła toczy się jednocześnie na dwóch płaszczyznach: w świecie bogów i ludzi. To przenikanie się rzeczywistości ziemskiej i nadprzyrodzonej jest ważnym elementem świata przedstawionego w *Iliadzie*. Bogowie ingerują w życie ludzi, ale też nie są im obce ludzkie uczucia i emocje. Łatwo im ulegają.

Iliada to poemat heroiczny, opowiada o herosach i walkach między nimi. Achilles był herosem, więc męstwo i odwaga to cechy, które posiadał. Mimo to w przytoczonym wyżej fragmencie widzimy bohaterskiego Hektora, który – mimo tego, że był skazany na przegraną – staje do walki z bogiem.

W lekcji na temat tej wartości można wykorzystać ten fragment *Iliady*, aby omówić z uczniami kwestie dotyczące męstwa i odwagi. Czy są to wartości wspólnie potrzebne? Czy łatwo przychodzi wykazywanie się odwagą i męstwem w codzienności?

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Cnotę męstwa i odwagę starożytni filozofowie rozumieli jako umiejętność podejmowania trudnych decyzji w niesprzyjających okolicznościach. Mogły one mieć dwojaki charakter: zachowanie w obliczu zagrożenia cielesnego (strachu) lub wytrwanie przy swoim stanowisku, zdaniu (tzw. odwaga cywilna)². Odwaga to świadome podejmowanie pewnych działań w sprawach, które są ważne dla

² Więcej na ten temat: R. Kozłowski, *Twarze męstwa. Męstwo jako doświadczenie personalne*, „Studia Koszalińsko-Kołońskie” 2010, nr 15, s. 127-150.

konkretnej osoby i odpowiedzialność za to, co robię³. Męstwo to siła wewnątrz, która pozwala stawić czoła trudnościom czy przeciwstawić się niebezpieczeństwu. Znany polski etyk Roman Ingarden uważał, że aby być odważnym potrzebne są:

- zaangażowanie w działanie (świadome uczestnictwo),
- podjęcie decyzji,
- wyznawanie pewnych zasad, które są ważne i których jestem skłonny bronić,
- odpowiedzialność za własne postępowanie,
- swoboda decydowania, czyli nikt mnie nie zmusza do podjęcia decyzji,
- centrum decydowania jest w JA.

Męstwa i odwagi nie można nauczyć się inaczej, jak będąc odważnym i przez doświadczenie, które czerpie się z tego, co dorośli, przede wszystkim rodzice, ale i nauczyciele proponują młodzieży każdego dnia, poprzez dokonywanie własnych wyborów czy podejmowanie decyzji. W ten sposób dorośli przekazują dzieciom, co jest ważne, czym mają się kierować w życiu. Świadectwo życia warto wzmocnić rozmową filozoficzną o męstwie i odwadze, angażującą obie strony w dyskusję.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

Już od najwcześniejszych lat powinno się uczyć dzieci rozróżniania tego, czego należy się rozumnie obawiać, a czego nie. Dominikanin Jacek Woroniecki zwracał uwagę, że najważniejsze jest wykształcenie w dzieciach cnoty męstwa wobec niebezpieczeństw fizycznych, ponieważ jest ono najważniejsze i zrozumienie tej konieczności jest możliwe już dla dziecka. Jednak młodzieży trzeba też zwrócić uwagę na inne wymagania stawiane omawianej cnotcie, pisał o. Woroniecki: „Nieraz łatwiej jest o odwagę wobec niebezpieczeństw fizycznych niż o odwagę cywilną wobec przesądów opinii publicznej”⁴.

W wychowaniu należy też pamiętać, że „pochwaliwszy objawy odwagi, nie wolno pozwalać na chwalenie się nimi czy na szukanie okazji do ponownego okazania jej bez potrzeby. Samochwalstwo obniża wartość męstwa, bo może świadczyć, że motywem działania był nie tyle sam czyn, co zamiar popisania się nim”⁵.

3 *O odwadze z dzieckiem* [online], <https://www.pracownia-filozoficzna.pl/index.php/blog/83-o-odwadze-z-dzieckiem.html> [dostęp: 31.07.2022].

4 Cyt. za: P.T. Nowakowski, *O kształtowaniu charakteru*, cz. 6: *Męstwo, czyli gotowość do przeciwstawiania się złu* [online], <https://www.kuriernauczycielski.pl/o-kształtowaniu-charakteru-cz-6-mestwo-czyli-gotowosc-do-przeciwstawiania-sie-zlu/> [dostęp: 31.07.2022].

5 Tamże.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Odwaga to cecha, którą każdy człowiek ma wrodzoną, ale którą również nabywa. Można to dostrzec już u małych dzieci; jedne są bardziej wycofane, spokojniejsze, inne są żywiołowe, szukają czegoś dla siebie. W tym wymiarze, można powiedzieć, że wrodzona jest też pewna agresywność, rozumiana jako chęć zagarniania dla siebie, zdobywania. „Dzieci od urodzenia mniej agresywne, mające delikatniejszy układ nerwowy, są mniej odważne, bardziej płochliwe, spokojniejsze. Bodźce docierają do ich układu nerwowego z większą intensywnością, więc w niebezpiecznej sytuacji mogą się cofać, uciekać. Maluchy żywsze, obdarzone mniej wrażliwym układem nerwowym, będą bodźców poszukiwać, wychodzić im naprzeciw. Odporność ich układu nerwowego stanowi podwaliny pod silniejszą, odważniejszą osobowość”⁶.

Skoro odwaga to cecha, którą tylko w części mamy wrodzoną, na to czy człowiek będzie odważny ma również wpływ jego środowisko. W pierwszej kolejności na dziecko i kształtowanie w nim odwagi ma wpływ relacja z rodzicami. Przede wszystkim ich reakcje na trudny charakter dziecka: „Kiedy rodzice potrafią dobrze zrozumieć i tolerować lęki i niełatwe emocje dziecka, ważna, trudna część jego osobowości zostaje „oswojona”⁷. Rodzic może przyjąć reakcje dziecka i okazać mu zrozumienie, postawić granice, w sposób mą-

6 A. Domańska, «Miej odwagę się bać». Zdanie, które powinno usłyszeć każde dziecko [online], 30.09.2020, „Zwierciadło”, <https://zwierciadlo.pl/psychologia/30704,1,miej-odwage-sie-bac-zdanie-ktore-powinno-uslyszec-kazde-dziecko.read#> [dostęp: 31.07.2022].

7 Tamże.

dry i łagodny. Jednak może też odrzucić dziecko, rozgniewać się. Taka reakcja może spowodować, że dziecko zamknie się, a każda kolejna próba sięgania po coś będzie dla niego oznaczała zagrożenie, możliwość utraty miłości rodziców. Im więcej człowiek doświadczył zrozumienia i miłości od rodziców, tym więcej ma odwagi w życiu, w wyrażaniu siebie bez obaw o konsekwencje⁸.

John Wayne powiedział, że „odwaga to być śmiertelnie przerażonym, ale i tak wspiąć się na siodło”⁹. Odwaga jest więc działaniem mimo strachu i lęku, a ich zupełny brak.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Święty Tomasz z Akwinu mówił o dwóch podstawowych formach męstwa, są to atak i wytrwałość. Zdaniem Akwinaty cnota męstwa jest związana z pokonywaniem zła i jego przewyciężaniem. „Gdy uznamy, że zło jest możliwe do zwalczenia, winien nastąpić atak (tzw. męstwo czynne). [...] Nieco trudniejszą do praktykowania formą jest wytrwałość (tzw. męstwo bierne)”¹⁰.

Zdaniem teologów męstwo jest cnotą moralną. Jej zadaniem jest wychowanie „człowieka zahartowanego, wytrwałego w podejmowaniu trudności i potrafiącego uporać się ze strachem i lękiem w dążeniu do pełnej prawdy o sobie i świecie”¹¹. Gdy człowiek przekroczy własny egoizm, swoje „ja” i odkryje Boga, może mężnie przeciwstawić się wszystkim ludzkim lękom. Dzięki cnotie męstwa człowiek potrafi wytrwać mimo przeciwności i uczuć targających nim. „Cnota męstwa działa nie tylko jako siła mocnego *individuum*, wymuszająca posłuszeństwo tych uczuć, ale jako forma sprawcza wykorzystująca potencjał samych uczuć, ich nośność i wewnętrzną charakterystykę”¹².

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Nie należy myśleć, że dar męstwa jest konieczny tylko przy niektórych okazjach i w szczególnych sytuacjach. Ten dar musi być podstawą naszego bycia chrześcijanami w naszym zwyczajnym życiu codziennym. Jak powiedziałem,

8 Por. tamże.

9 Cyt. za: M. Gawrysiak, *Jak działać z odwagą bez lęku* [online], <https://monikagawrysiak.pl/jak-dzialac-z-odwaga-mimo-obaw-i-leku/> [dostęp: 31.07.2022].

10 P.T. Nowakowski, *O kształtowaniu charakteru*, dz. cyt.

11 M. Mróz, *Cnota męstwa: między lękiem a zaufaniem. Implikacje filozoficzno-pedagogiczne*, w: *Męstwo i długomyślność jako sprawności moralne w wychowaniu*, red. nauk. I. Jazukiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 35.

12 Tamże, s. 36.

we wszystkie dni życia codziennego musimy być mężni, potrzebujemy tego męstwa, by iść przez życie, dbać o naszą rodzinę, pielęgnować naszą wiarę. Apostoł Paweł powiedział słowa, które warto przypomnieć: „Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia” (Flp 4,13). Kiedy mierzymy się z codziennym życiem, kiedy pojawiają się trudności, pamiętajmy o tym: „Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia”. Pan umacnia zawsze, nie dopuszcza do tego, by nam brakowało mocy. Pan nie wystawia nas na większą próbę niż możemy znieść. On jest zawsze z nami. „Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia”.

↑ Franciszek, *Dar męstwa. Audiencja generalna* [online], Rzym, 14.05.2014, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2014/documents/papa-francesco_20140514_udienza-generale.html [dostęp: 31.07.2022].

” To wszystko, czym człowiek – tkwiąc w świecie – przerasta świat w samym sobie, tłumaczy się obrazem i podobieństwem Boga, które wpisane jest w istotę ludzką od początku. I to wszystko, czym człowiek przerasta świat, nie tylko uzasadnia pytanie o życie wieczne, ale czyni je wręcz nieodzownym. Jest to pytanie, które ludzie zadają sobie od dawna, nie tylko w obrębie chrześcijaństwa, również i poza nim. Musicie zdobyć się na odwagę, aby je również postawić, tak jak młodzieniec z Ewangelii. Chrześcijaństwo uczy nas rozumienia doczesności z perspektywy królestwa Bożego, z perspektywy życia wiecznego. Bez tej perspektywy doczesność, choćby najbogatsza, choćby najwszechstronniej ukształtowana, nie przynosi człowiekowi na końcu niczego innego, jak tylko: konieczność śmierci.

↑ PS 5.

4.3. PISMO ŚWIĘTE

” I rzekł on: „Wszyscy mieszkańcy Judy i Jerozolimy, i ty, królu Jozafacie, słuchajcie uważnie! Tak do was mówi Pan: Nie bójcie się i nie lękajcie tego wielkiego mnóstwa, albowiem nie wy będziecie walczyć, lecz Bóg. Jutro zejdziecie przeciwko nim! Oto wstępować będą na wzgórze Sis, a znajdziecie ich na krańcu doliny przed pustynią Jeruel. Nie wy będziecie tam walczyć. Jednakże stawcie się, zajmijcie stanowisko, a zobaczycie ocalenie dla was od Pana, o Judo i Jerozolim! Nie bójcie się i nie lękajcie! Jutro wyruszą im na spotkanie, a Pan będzie z wami!”. Jozafat więc upadł na kolana twarzą ku ziemi i wszyscy mieszkańcy Judy i Jerozolimy padli przed Panem, aby Go uczyć.

↑ 2 Krn 20,15-18.

” A mówię wam, przyjacielom moim: Nie bójcie się tych, którzy zabijają ciało, a potem nic już więcej uczynić nie mogą. Pokażę wam, kogo się macie obawiać: bójcie się Tego, który po zabiciu ma moc wtrącić do piekła. Tak, mówię wam: Tego się bójcie! Czyż nie sprzedają pięciu wróbli za dwa asy? A przecież żaden z nich nie jest zapomniany w oczach Bożych. U was zaś nawet włosy na głowie wszystkie są policzone. Nie bójcie się: jesteście ważniejsi niż wiele wróbli.

↑ Łk 12,4-7.

” Z tej właśnie przyczyny przypominam ci, abyś rozpałił na nowo charyzmat Boży, który jest w tobie od nałożenia moich rąk. Albowiem nie dał nam Bóg ducha bojaźni, ale mocy i miłości oraz trzeźwego myślenia. Nie wstydź się zatem świadectwa Pana naszego ani mnie, Jego więźnia, lecz weź udział w trudach i przeciwnościach znoszonych dla Ewangelii mocą Bożą! On nas wybawił i wezwał świętym powołaniem nie na podstawie naszych czynów, lecz stosownie do własnego postanowienia i łaski, która nam dana została w Chrystusie Jezusie przed wiecznymi czasami.

↑ 2 Tm 1,6-9.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

” Męstwo jest cnotą moralną, która zapewnia wytrwałość w trudnościach i stałość w dążeniu do dobra. Umacnia decyzję opierania się pokusom i przewyciężania przeszkód w życiu moralnym. Cnota męstwa uzdalnia do przewyciężania strachu, nawet strachu przed śmiercią, do stawienia czoła próbom i prześladowaniom. Uzdalnia nawet do wyrzeczenia i do ofiary z życia w obronie słusznej sprawy. „Pan, moja moc i pieśń” (Ps 118,14). „Na świecie doznacie ucisku, ale miejcie odwagę: Jam zwyciężył świat!” (J 16,33).

↑ KKK 1808; por. 1816.

V. LITERATURA

Andrzejewska A., *Dzieci i młodzież w sieci zagrożeń realnych i wirtualnych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, wydaw. Difin, Warszawa 2014.

Domańska A., «Miej odwagę się bać». *Zdanie, które powinno usłyszeć każde dziecko* [online], 30.09.2020, „Zwierciadło”, <https://zwierciadlo.pl/psychologia/30704,1,miej-odwage-sie-bac-zdanie-ktore-powinno-uslyszec-kazde-dziecko.read#> [dostęp: 31.07.2022].

- Franciszek, *Dar męstwa. Audiencja generalna* [online], Rzym, 14.05.2014, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2014/documents/papa-francesco_20140514_udienza-generale.html [dostęp: 31.07.2022].
- Gawrysiak M., *Jak działać z odwagą bez lęku* [online], <https://monikagawrysiak.pl/jak-dzialac-z-odwaga-mimo-obaw-i-leku/> [dostęp: 31.07.2022].
- Homer, *Iliada*, tłum. F.K. Dmochowski, Wydawnictwo Greg, Kraków 2019.
- Jan Paweł II, *List apostołski Parati semper do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.
- Kozłowski R., *O męznym zachowaniu się wobec bytu*, w: *Elzenberg - tradycja i współczesność*, red. W. Tyburski, R. Wiśniewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009, s. 253-270.
- Kozłowski R., *Twarze męstwa. Męstwo jako doświadczenie personalne*, „*Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie*” 2010, nr 15, s. 127-150.
- Lisikiewicz P., *Psychologiczne podłoże agresji wśród młodzieży* [online], http://www.wodn.lodz.pl/wodn/images/stories/NN/2017_18/Psychologiczne_pod%C5%82o%C5%BCe_agresji_w%C5%9Br%C3%B3d_m%C5%82o-dzie%C5%BCy.pdf [dostęp: 31.07.2022].
- Mróz M., *Cnota męstwa: między lękiem a zaufaniem. Implikacje filozoficzno-pedagogiczne*, w: *Męstwo i długomyślność jako sprawności moralne w wychowaniu*, red. nauk. I. Jazukiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 17-38.
- Nowakowski P.T., *O kształtowaniu charakteru, cz. 6: Męstwo, czyli gotowość do przeciwstawiania się złu* [online], <https://www.kuriernauczycielski.pl/o-ksztaltowaniu-charakteru-cz-6-mestwo-czyli-gotowosc-do-przeciwstawiania-sie-zlu/> [dostęp: 31.07.2022].
- O odwadze z dzieckiem* [online], <https://www.pracownia-filozoficzna.pl/index.php/blog/83-o-odwadze-z-dzieckiem.html> [dostęp: 31.07.2022].
- Regulska A., *Rola wartości moralnych w procesie wychowania*, „*Studia nad Rodziną*” 2013, R. 17, nr 1, s. 143-150.